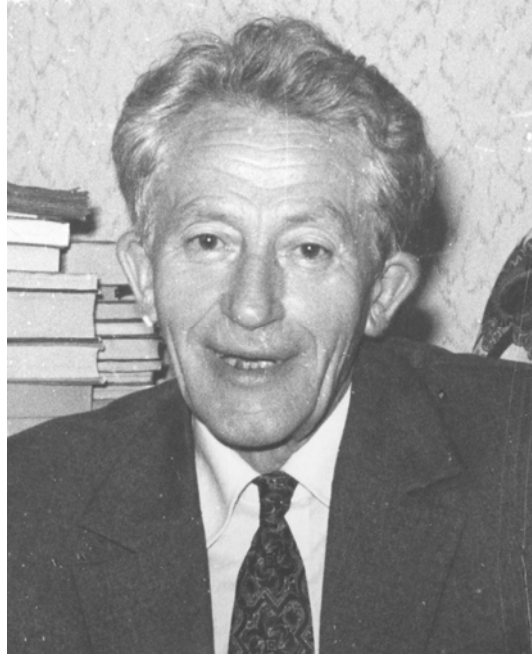

IN MEMORIAM

Dani János (1923–2005)

2005. szeptember 18-án, Dani János születésnapján írom ezeket a sorokat. Ha élne, ma lenne nyolcvankét éves, mivel-hogy 1923. szeptember 18-án született Dextrászéplakon. Néhány hete már örök álmát alussza a Házsongárdi temetőben. 2005. augusztus 4-én halt meg Kolozsváron és 6-án temették el. Úgy rendelkezett, hogy haláláról, temetéséről semmilyen híradás ne legyen, s utolsó útjára is csak legközelebbi hozzátartozói kísérték el. Így az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek sem adatott meg a lehetőség, hogy végső búcsút vehessen attól a kitűnő tagjától, aki hosszú éveken keresztül pusztán jelenlétével reménnyel töltötte el az Egyesület Farkas utcai elorzott levéltárába belépő érdeklődőt arra, hogy az erdélyi múlt sok száz éves írásos emlékei előbb-utóbb majd csak visszakerülnek az igazi gazda birtokába.

Jelképezze e néhány sor azt az egy szál tubarózsát, melyet az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az öt tisztelő, szerető és neki sok hálával tartozó barátai helyeznek nemrégiben hantolt sírjára.

Nemzedéktársaink között alig akadt valaki, aki többet, pontosabban adatolt részletet tudott volna az erdélyi múltból, mint ő. Történelmi érdeklődésének felkeltője és az azt kielégítő tudásnak a megalapozója a Majláth Gusztáv-ról elnevezett gyulafehérvári római katolikus gimnázium volt. Már középiskolásként magára öltötte a papi pályára készülő szeminaristák sötét-kék reverendáját, és ministránsként gyakori szolgálattevője volt Márton Áron főpapi miséinek. A gyulafehérvári éveket temesvári teológiai tanulmányok követték, ugyanis az 1940-es bécsi döntés következtében a gyulafehérvári papképzésnek Kolozsvár adott otthont, a dél-erdélyi teológusoknak viszont a bánági empórium biztosított tanulási lehetőséget. A gimnáziumi és papnőveldei tanulmányoknak életre szóló hozadéka volt az a kitűnő felszerelkezetttség, melyet a latin nyelv szókincsének és grammatikai szerkezetének megismerésével az életre készülő diákok magának megszerzett.

A második világháború befejezése után a történettudományi szakérdeklődés annyira megnövekedett Dani Jánosban, hogy élt a pályamódosítás lehetőségével, és a nagy múltú erdélyi magyar főiskolai oktatás örökébe lépő Bolyai Tudományegyetemnek lett a hallgatója. A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi karra iratkozott be, ahol 1949-ben történelem-földrajz szakos tanári oklevelet szerzett. Az akkor birtokba vehető történettudományi szakismeretek szintjét Bíró Vencel, László Gyula, Jakó Zsigmond, Entz Géza professzorok előadásai biztosították.

A nagy közmunkák évadját éltük akkoriban. Maga a Bolyai Tudományegyetem egész Erdélyre kiterjedő közadakozásnak és kolozsvári kiváló iparos emberek önként vállalt közmunkájának köszönhetően kezdhetette el munkáját az 1945–46-os tanévben. Tanárok és diákok vállukon hordták a fát az erdőről, ott voltak a Kolozsvárra vezető földgáz árkainak kiásásánál, nyári vakációban vasutak és gátak építésénél és az erdélyi magyar művelődési intézmények körüli munkálatoknál. A történészhallgatók keményen dolgoztak az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárának költöztetése körül. Erre akkor került sor, amikor a kolozsvári Egyetemi Könyvtárból a Farkas utca 8. szám alatti Nemes–Huszár-palota udvari traktusába költöztették az Egyesület nagy értékű levéltárát. Valójában e költöztetés idején jegyezte el életreszólóan magát Dani János a levéltári munkával.

Olvasni nagyon szeretett korábban is. Amikor azonban tömegesen tárultak elébe a kéziratos olvasnivalók, valósággal a bővületükbe került. Bensőséges ismerője és csodálója lett a különböző kezekben egyénivé formálódó betűknek. Hamarosan személyes kapcsolatba került száz meg száz erdélyi betűvetővel: közéleti felelősséget vállaló férfiakkal, hivatalos leveleket fogalmazó világi és egyházi tisztviselőkkel, messze földön szolgáló katonákkal, napi eseményekről hírt adó asszonyemberekkel, szerelmeslevelük fölé görnyedő leányokkal. Elébe tárulkozott az írásban rögzített erdélyi múlt a maga tarkaságában.

Dani Jánost a múlt egésze, annak minden ága-boga érdekelte. Régi irományok súlyra is tekintélyes kötegeit forgatva és lapozva hosszasan el tudott időzni a köz- és magánélet ezer részleténél, az értékelőállító ember szakmájként váltakozó erőfeszítéseinél. A történesek mélyére hatoló kíváncsiság hatotta át kutatómunkáját. Tudtuk róla, hogy belefelejtkezve egy-egy iratköteg tanulmányozásába a kutatószoba ablakain besugárzó hajnali napfény döbrenti rá az idő múlására. Az irományok forgatása közben mindig volt papír és írószerszám a keze ügyében, hogy legalább emlékeztető feljegyzéseket készítsen a fontosabbnak tűnő múltbeli üzenetekről. Nemcsak magának jegyzetelt, hanem ismerve a kutatók népes táborának az érdeklődési körét, kérés nélkül vetett papírra mások számára hasznos adatokat. Sokan örzünk mai napig olyan cédulákat, melyeknek információi az ő kézvonásával kerültek birtokunkba.

Nemcsak hazai, hanem külföldi történészek, irodalomkutatók és művészettörténészek is szép számmal keresték fel a levéltár erdélyi témák vagy azokkal összefüggő források tanulmányozása szándékával. A nemzetközi kulturális kapcsolatok keretein belül számottevő mikrofilmsere alakult ki a levéltár és a külföldi intézmények között.

Levéltári kiszolgáló feladatok mellett Dani Jánost a Történettudományi Intézetből reáosztott tennivalók is bőven ellátták munkával. Az intézetben folyó nagy forráspublikáló munkaközösségek egyik legdolgosabb tagja volt. Részt vett a közlésre váró oklevelek felkutatásában, lemásolásában, jegyzetelésében. Ide írom azoknak a sokkötetes forráskiadványoknak a címét, melyeknek erdélyi sorozatába az ő szorgalma is beleépült: *Documente privind istoria României*, *Documenta Romaniae Historica*, *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române*.

Az elmúlt évszázad ötvenes éveiben több mint nyolc esztendeig akadémiai kutatóként a már említett Farkas utcai levéltárban egy fedél alatt dolgoztunk. Ő a román állami tulajdonba vett EME-levéltár egyszemélyes mindenese lett, én a Marosvásárhelyről kikölcsonzött és ideiglenesen itt őrzött Bolyai-kéziratokat rendeztem, és igyekeztem azokat minél behatóbban megismerni.

A levéltárnak a raktári helyiségek előtt két kutatószobája volt. Az első asztalainál minden nap ott ült Kelemen Lajos, vele szemben Köpeczi Sebestyén József; a cserépkályha melletti sarkokban pedig Dani János dolgozott. A hátsó szobában Pataki Józsefnek, Szabó T. Attilának, B. Nagy Margitnak és e sorok írójának volt fenntartott helye. Később a raktárból átalakított harmadik szobában az akadémikus David Prodan telepedett be. Az állandóan jelen lévők mel-

lett gyakran betért a levéltárba egykori igazgatója, Jakó Zsigmond, a helyébe lépő Imreh István és Csetri Elek, az irodalomtörténészek közül Jancsó Elemér és Antal Árpád. Szorgalmas kutató volt a brassói Gernot Nussbächer, Marosvásárhelyről járt fel Bözödi György és Dankanits Ádám, Aradról Kovách Géza.

Valahányszor szóba kerül Dani János neve szakmabeli barátai, jóemberei körében, előbb-utóbb felvetődik a kérdés: mi lehet az oka annak, hogy felkészültségéhez, kiterjedt forrásismeretéhez, szorgalmához mérten olyan kevés írása jelent meg nyomtatásban? Nem mondhatjuk azt, hogy csak a megismerés sarkallta és a vele járó elmélyülés magányába zárkozott volna, hiszen az élőbeszéd révén szívesen osztozkodott a szakismeretekben, és akár utcasarki társalgások alkalmával is kinyílt kulturális tájékozottságának páratlanul színes világa. Erről a színeségről tájékoztatnak a közkézen forgó kézikönyvekben (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, *Romániai magyar ki kicsoda*) megjelent szócikkek is, melyek jelzik munkásságának rádiuszt. Arra is emlékszünk többen, hogy mennyi nógatásba került, míg egy írást végül is befejezett és kiadott a kezéből.

Aggodalmas természet volt. Sok forrást forgatva azt is tudta, hogy mi mindent nem látott még, mit kell kutatnia. Maximalizmusa tétovává tette. Az írásbeli közlési vágy nem ambicionálta. A terjedelmesebb műveket hiába vártuk tőle.

Életében sok sérelem érte, és ezeken nem tudta túltenni magát.

Az írott szóhoz tapadó kelet-európai gyanakvás általában nem buzdította a tollforgatást, a történelem írásos bizonyítékaival való foglalatosságot a hatalom a bűnelkövetés lehetséges változatának tekintette. Visszarévedve a politikai gyanakvás fél Európát belengő évadjára, ma már nem tűnik a visszatekintő szemében véletlennek, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori levéltára maga is a belügyi hatóságok célkeresztjébe került, és a kutatókat kiszolgáló Dani Jánosnak a zaklatások évekig tartó változatait kellett átélnie és kibírnia, míg aztán 1961-ben őt is s mindnyájunkat, akik műhelyünként szerettük a Farkas utcai házat, valósággal kispertek onnan.

Személyes sorsunk a továbbiakban azzal is egybefűződött, hogy 1975 nyarán – úgymond – „szolgálati érdekből” áthelyeztek a Történettudományi Intézetből az Akadémiai Könyvtárba. Mint utóbb kiderült, egy antiklerikális kampány örvénylésébe kerültünk bele: Dani Jánosnak katolikus teológusi múltja, nekem református papi családból való származásom volt a bűnöm. (Hasonlóan távozott a görög katolikus papfiú Alexandru Neamțu és papneveldei előlétele miatt Engel Károly is.)

Nem csak személyünket újra és újra megalázó intézkedések jelezték, hogy a szekuritáté különösen érdeklődik a legjelentősebb erdélyi magyar írásos emlékeket őrző gyűjtemény iránt, és gyanúval kíséri a kutatókat. Biztos, ami biztos elhatározással hamarosan magát az intézményt vették ki a Román Akadémia kezeléséből, és az Állami Levéltárba helyezve át közvetlenül belügyminisztériumi felügyeletet biztosítottak felette.

Ezekről a sokszor hajtóvadászat jellegű, testet-lelket sorvasztó borzalmakról egymás között is alig ejtettünk szót. Megmaradt viszont mai napig emlékezetemben Dani Jánosnak arról szóló reszketeg hangú elbeszélése, hogy milyen durva szavakkal próbálta egyik gyakori (kapitányi vagy őrnagy rangú) látogatója vallomásra bírni: milyen úton-módon csempészte Magyarországra az egyik üresen őrzött, de művészi értéke miatt féltve óvott levelesládának az eredeti tartalmát. Minden bizonnyal a tiszt azok közé a magyar ügyekben különlegesen kiképzett nyomozók közé tartozott, akiknek egyikéről emlékiratában Balogh Edgár rajzolt feledhetetlen képet. Az első letartóztatására kirendelt tiszt – írja az egykori egyetemi rektor – „habzó dühvel dobálta szét gyanús könyveimet, míg rá nem talált az Apor-kódex hasonmás kiadására, ez kellett neki, fel is kiáltott diadalmasan: Titkos írás!”

Az üres levelesláda látványa is hasonló indulatokat váltott ki a Dani Jánosra ráállított tiszteletből.

Befejezésül még szólnom kellene arról, hogy 1990-ben közösen tervezgettük a tennivalókat az Erdélyi Múzeum-Egyesület felélesztése körül. Az a rosszindulatú merevség azonban, mely útját állta minden olyan rendezési kísérletünknek, amely a magyar kulturális javak tulajdonjogi helyzetét kívánta tárgyalási alapul venni az esedékes, de meg nem valósult igazságtévesznél, mélyen elkeserítette. Kerülte az embereket. A magányban próbálta utolsó éveit elviselni.

Közös szégyenünk, hogy nem lehettünk támaszai!

Benkő Samu

Gombocz Zoltánra emlékezve

1977-ben, Gombocz Zoltán születésének 100. évfordulója alkalmával a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar szakán is megemlékeztünk a jeles eseményről. E sorok írója a halhatatlan nyelvtudós életművét méltatta röviden, B. Gergely Piroska Gombocznak a kolozsvári egyetemen 1914–1919-ben kifejtett oktatói munkájáról, tudományos-nevelői tevékenységéről, a Bölcsészeti-, Nyelv és Történettudományi Kar életében való részvételéről tartott előadást (lásd bővítve Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXII[1978]. 71–78), utána Szabó T. Attila professzor megkapó, példás történeteket idézett fel róla. Végül az egyik közreműködő egyetemi hallgató Kovalovszky Miklós, az egykori tanítvány *Gombocz Zoltán* című írásából (Magyar Nyelv LI[1955]. 405–421) részleteket olvasott fel, a másik hallgató meg elszavalta Képes Géza *Egy tudós emlékezete* című költeményét.

Méltató megemlékezésem – bizonyos okból – eleddig nem jelenhetett meg, de úgy hiszem, hogy közlése ma sem érdektelen. Íme tehát:

Tudós elődeinkre való emlékezések során Gombocz Zoltán születésének századik évfordulója az egyik legkimagaslóbb esemény. Volt tanítványai, hódolói sokszor vallottak már Mesterük sajátos egyéniségéről, lenyűgöző tudásáról, s mérlegelték munkásságát is.

Gombocz a modern magyar nyelvtudomány első igazi képviselője. Fölötte gazdag és sokoldalú, korszakos életműve európai szintre emelkedett, s maradandó hatást gyakorolt tudományunk fejlődésére. A nyelvtudománynak – mondhatni – valamennyi területét művelte. Ő az általános nyelvészet megteremtője Magyarországon. Ennek jelentőségét rögtön megérthetjük, ha arra gondolunk, hogy a nyelvtudományi ágak fejlődése milyen nagy mértékben függ az említett stúdiumtól. Gomboczot mindig foglalkoztatták a nyelvészet sarkalatos kérdései.

Kezdetben az újgrammatikus iskola tanításait fogadja el. Wundt és Paul nyelvlélektani irányzata, a nyelvi jelenségeknek pszichológiai alapon való vizsgálata és magyarázata meghatározó szerepű egész munkásságában. A nyelvtudomány külföldi eredményeit kellő kritikával veszi át és igyekszik alkotóan továbbfejleszteni. Ösztönös megérzéssel vagy tudományos előrelátással figyelt fel azokra a lényeges nyelvi tényezőkre, fölfedezésekre, amelyek korában, illetve korunkban új nyelvszemlélet alapjává váltak. Íme például, mit emel ki, mit akar tudatosítani – egyebek mellett – *A jelenkori nyelvészet alapelvei* című 1898-ban közölt tanulmányában: „Már Humboldt Vilmos megmondta, hogy a beszélés folytonos teremtés, és azóta ennek a tételnek igazságát mindinkább elismerik, s módszertani fontosságát mindig erősebben hangsúlyozzák [...] A beszélés nem megtanult dolog ismétlése, hanem folytonos teremtés” (Magyar

Nyelvőr XXVII. 193). Tudjuk, hogy az utóbbi évtizedekben e fontos felismerésből fejlődött ki a generatív (transzformációs) nyelvtan mint új nyelvelmélet és nyelvreírési mód.

Ő közvetíti a 20. század nyelvtudományát döntően befolyásoló saussure-i tanításokat is. Boncolgatja, magyarázza, továbbgondolja a svájci tudósnak a nyelv jelszerűségével, a nyelvi elemek rendszerszerűségével, a nyelv és beszéd, a leíró és a történeti nyelvészet viszonyával kapcsolatos tételeit. Az 1920–1930-as évek a modern nyelvtudomány kibontakozásának ideje. Ennek haladását segíti elő Gombocz működése is. Pályája elején az uralkodó történeti szemlélet híveként azt vallotta, hogy „a nyelvtudománynak nincsenek ahistorikus diszciplínái”, azaz a nyelvet csak történeti szemléletű vizsgálattal lehet igazán megismerni. Később azonban Saussure tanainak hatására ráeszmél a leíró nyelvvizsgálat létjogosultságára, szükségességére, s a történeti nyelvvizsgálattal egyenrangúnak tartja. De Saussure-tól eltérően nem túlozza el a leíró nyelvészet fontosságát, a leíró és a történeti nyelvtant nem állítja szembe egymással. Különösen kiemelendő, hogy Gombocz azok közé tartozik, akik elsőként értelmezték helyesen a két nyelvtudományi ág viszonyát. Kölcsönös összefüggésüket dialektikus egységben szemléli. Így azt hirdeti, hogy „a nyelvállapot és a nyelvfejlődés sajátos kapcsolatban van: [...] A nyelvállapotot a nyelvfejlődés magyarázza és megfordítva, a nyelvállapot tanulmányozása megkönnyíti a fejlődés törvényeinek felismerését” (*Leíró nyelvtan, történeti nyelvtan*. Magyar Nyelv XXIII[1927]. 6). Célszerűnek tekinti a szinkronia és diakronia megkülönböztetését, de nem merev szétválasztásukat. Figyelmeztet, hogy a leíró nyelvészet igazi művelése lehetetlen a nyelvtörténet alapos ismerete nélkül; ugyanakkor – meggyőződése szerint – a rendszeres és tüzetes nyelvtani leírás föllendítheti a történeti szempontú nyelvkutatást is. Világosan látta tehát, hogy a szinkronikus és diakronikus módszer egymást kiegészíti, s mindkettőre szükség van a nyelvi jelenségek mélyreható, teljes megismerésében. *Később* ehhez hasonlóan nyilatkozik a prágai nyelvész kör is híres tézisében, s ez a helyes alapelv vezérli mai nyelvtudományunk gyakorlatát.

Gombocz korában új felfogást, modern gondolkodásmódot jelent a prágai iskola funkcionális nyelvszemlélete. A nyelvi funkció gondolata benne már az 1928-as hágai nyelvészeti kongresszus fonológiai előadásait megelőző években csírájában megfogamzott, majd fokozatosan határozott koncepcióvá érlelődött. Szerinte a nyelv alapfunkcióit a hangjel (fonéma) jelentésmegkülönböztető, a szójel képzetkeltő, jelentéshordozó és a szószerkezet (szintagma) viszonyjelölő szerepe alkotja. Azt hangsúlyozza, hogy „A tudományos kutatásban a feltevések és elméletek értékét gyakorlati használhatóságuk bizonyítja. [...] Így van ez a nyelvtudományban is. Noha meg vagyok győződve [...] [a] funkcionális nyelvszemlélet helyességéről, a főkérdés mégis csak az, hogy gyümölcsözőnek bizonyul-e a gyakorlati nyelvkutatásban, elég szilárd alap-e egy új nyelvtani rendszer felépítéséhez” (*Funkcionális nyelvszemlélet*. Magyar Nyelv XXX[1934]. 7). Tudjuk, hogy azóta az elmélet és gyakorlat összekapcsolása, valamint a funkcionális nyelvszemlélet különféle formákban és változatokban való érvényesítése egyre nagyobb teret hódított és hódít a nyelvi vizsgálatokban. A nyelvi elemek szerepe annyira foglalkoztatja, hogy egy funkcionális leíró és történeti magyar nyelvtan kidolgozását tervezi, de hirtelen halála megakadályozta ennek megvalósításában.

Nyelvtörténeti munkásságával szintén maradandót alkotott. A nyelvtörténet olyan nagy kérdéseit tanulmányozta, mint a nyelvi változások okai, törvényszerűségei, lefolyási módja. Maga is a nyelvi változások indítékainak, forrásainak feltárására törekszik. A nyelv fejlődésének okaira sokan és sokféleképpen próbáltak rávilágítani. Gombocz nem egy vonatkozásban másoknál mélyebben és összefüggőbben kutatja a szóban forgó kérdést. Ez tűnik ki például a következő tanításából is: „Bonyolult jelenségekkel szemben nem az okok egységét, hanem az okok összetettségét kell magyarázó elvnek felvenni. A szabályos hangváltozás is ilyen összeszövődött

okok okozata; az éghajlat hatása, nyelvkeveredés, műveltség fejlődése, változása s ezzel együtt a beszélő ember lelki és testi szervezetének megváltozása idézi elő a hangváltozást; de az eredményben már hiába keressük az egyes összetevő erők hatásának nagyságát és irányát” (*Nyelvtörténeti módszertan*. Bp. 1922. 23).

Nyelvtörténeti munkásságának leggazdagabb és legjelentősebb területe a szókincskutatás. A lexikológia nyelvtudományunknak mindig az egyik legfejlettebb ága volt (és jelenleg is az). Ez jórészt Gombocz és Melich úttörő tevékenységének köszönhető. Nálunk ők alapozták meg az igazán tudományos és módszeres történeti-etimológiai szókincsvizsgálatot. Közös művüket, a monumentális *Magyar etymologiai szótárt* hatalmas mérete és kimagasló tudományossága világviszonylatban is – a maga nemében – páratlan alkotássá emeli. Most is gyakran fordulunk hozzá, ha valamely benne foglalt szó élettörténetéről minél teljesebb képet akarunk nyerni, meg olyankor, amikor semmilyen kézikönyvből vagy egyéb forrásból nem szerezhethünk ismeretet, fölvilágosítást bizonyos szókincstani kérdéseinkkel kapcsolatban. Az etimológia – úgy vélem – a nyelvtudomány legösszetettebb és legnehezebb ága. E tekintetben Gombocz és Melich szótára a szófejtést olyan fejlett szintre emelte, hogy ma is mintául szolgálhat. Művük legnagyobb jelentőségét talán abban láthatjuk, hogy olyan szilárd alapú vizsgálati elveket és módszereket érvényesít, amelyek a további kutatásokban elterjedve, közvetlenül vagy közvetve elősegítették egész nyelvtudományunk haladását.

Gombocz – nagyon jelentős turkológiai kutatásai során – külön tanulmányt szentel a régi török jövevényszavaknak, szókészletünk egyik legszámottevőbb rétegének, s olyan kérdésekre ad választ, amelyek a magyar nép és nyelv történetének megismerése szempontjából nélkülözhetetlenül fontosak.

Ebben a – Gombocz írásainak tömörségét követő – rövid megemlékezésben a tudósnak csak bizonyos kiváló, elévülhetetlen érdemeit emeltük ki. Munkásságának fő területe a szótan volt, de jelentősen művelte a hangtant, alaktant, mondattant, jelentéstant és az általános nyelvészetet is. Ő a modern magyar nyelvtudomány úttörője. Maradandó életműve benne munkál jelenkori nyelvtudományunkban is. A rá való emlékezés nekünk azért bensőségebb, mert rendkívül sokrétű tanári és tudósi tevékenységét 1914–1919 között a kolozsvári egyetemen gyümölcsöztette.

És most gondoljunk arra is, hogy ez évben, 2005-ben van tragikus halálának hetvenedik évfordulója.

Kósa Ferenc